

УДК 94 (47) «18»

«ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ» У РОСІЙСЬКОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ XIX ст.**Наталя Громакова**

Університет державної фіскальної служби України
Україна, 08201, м. Ірпінь Київської обл., вул. Університетська, 31
e-mail: natalyabucha1308@gmail.com

Важливою складовою суспільних процесів модерної доби стало зростання громадської активності представників освічених верств суспільства. Ця діяльність була відповіддю на виклики модернізації, що вимагала нових форм організації суспільного буття, зокрема і зростання заангажованості у розв'язанні проблем суспільно-політичного, соціально-економічного та соціокультурного характеру як на загальнодержавному, так і локальному рівнях. Проявом такої активної позиції на українських теренах Правобережжя упродовж XIX – початку XX ст. був польський громадський рух, специфіка якого зумовлювалася низкою внутрішніх і зовнішніх факторів. Поразка двох польських повстань – Листопадового 1830-1831 рр. і Січневого 1863-1864 рр., – зумовили, з одного боку, розчарування більшості національно свідомих поляків у повстанській і нелегально-змовницькій діяльності, а з іншого, – пошук нових форм громадського служіння в ім'я відродження майбутньої Польської держави. Ті форми, яких набирала громадська діяльність поляків на українських теренах, великою мірою зумовлювалися адміністративно-правовою та соціокультурною практикою уряду відповідно до ціннісно-світоглядних засад імперського націотворчого проекту модерної доби.

Метою нашого дослідження є аналіз використання імперським істеблішментом публічного простору для легітимізації урядової політики у «польському питанні» упродовж XIX ст., визначення результатів її реалізації для польського громадського руху. Вивчення технологій формування громадської думки та ролі у цьому засобів масової комунікації допоможе з'ясувати взаємозв'язок між урядовою політикою у «польському питанні» та реакцією російського суспільства, що реалізувало цю політику на практиці. Досягненню мети сприятиме розв'язання наступних завдань:

- з'ясувати чинники та специфіку активізації громадського життя в імперії Романових упродовж XIX ст.;

- визначити ціннісно-світоглядні та практичні механізми взаємодії імперського істеблішменту із російською громадськістю, зокрема у ставленні до польського громадського руху;

- проаналізувати урядові стратегії мобілізації громадської думки з метою забезпечення підтримки державної політики у контексті розв'язання «польського питання».

Генезис польського громадського руху у Російській імперії від самого початку був зумовлений урядовою стратегією інтеграції здобутих, внаслідок поділів Речі Посполитої, територій до єдиного імперського простору. Упродовж усього XIX ст. «польське питання» було головним лейтмотивом урядової політики. Перспективи та проекти його розв'язання зумовлювали важливі заходи у сфері реалізації внутрішньої політики на всій території держави, спонукаючи владу до пошуку нових форм організації імперського простору [1].

Разом з тим, влада у цей період вперше застосовує стратегії використання публічної комунікації як засобу формування громадської думки і, відповідно, механізму толерування урядової політики у «польському питанні». Польський громадський рух, спрямований на відновлення втраченої державності, упродовж всього XIX ст. виступав своєрідним «подразником» для офіційного Санкт-Петербургу. Правобережна Україна, колишні «креси» Речі Посполитої, сприймалися російською владою та громадськістю як історична колыска власної державності. Це, у свою чергу, легітимізувало участь Росії у поділах Речі Посполитої та вимагало знищення будь-яких адміністративно-правових, суспільно-політичних і соціокультурних відмінностей регіону.

Аналіз наукових публікацій, в яких акцентується увага на дослідженні стратегій використання владою публічного простору як засобу формування громадської думки і, відповідно, механізму толерування урядової політики у «польському питанні», дозволяє дійти

наступних висновків. По-перше, зазначена проблематика не стала предметом комплексної уваги науковців. По-друге, дослідження імперських стратегій використання публічного простору для легітимізації урядової політики у «польському питанні» упродовж XIX ст. переважно висвітлювалося кризь призму генезису й еволюції слов'янофільства та західництва як основних філософсько-інтелектуальних течій суспільної думки [2-5].

Слід зазначити, що окремі аспекти використання громадської думки та публічного простору в умовах імперського державотворення модерної доби були висвітлені російськими науковцями О. Міллером [6], А. Зоріним [7], Л. Горизонтовим [8] та ін. [9]. Ці дослідження містять важливі теоретико-методологічні положення, що дозволяють відтворити загальний контекст державо- та націотворення в імперії Романових, з'ясувати вплив цих процесів на генезис громадської діяльності в імперському публічному просторі.

Модернізація Російської держави упродовж XIX ст. була тісно пов'язана із розбудовою нових імперських структур, що відповідало стратегії інтеграції всіх територій до загального імперського ядра. Особливістю цього процесу стала паралельна історико-правова легітимація нового простору держави, обґрунтування геополітичних претензій на території, включені до складу Росії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Важливу роль у цій стратегії відіграла громадська думка. Саме їй відводилося «почесне завдання» інтелектуального мапування імперського простору.

Одним з перших до цього завдання долучився визнаний сучасниками авторитет М. Карамзін. У своєму зверненні до Олександра I він засудив ліберальні погляди російського імператора та його наміри відновити польську державність в її колишніх кордонах: «для Вас Польща є законне Російське володіння». М. Карамзін обґрунтовує легітимність приєднання Правобережжя та білоруських земель, посилаючись на спільне історичне минуле. Історик стверджує, що «відновлення Польщі стане падінням Росії», оскільки «ніколи Поляки не будуть нам ані щирими братами, ані вірними союзниками». «Литва, Волинь прагнуть Королівства Польського, але ми бажаємо єдиної Імперії Російської. Вони, у випадку війни... можуть зрадити нас: тоді покараємо зраду силою та правом: право завжди має особливу силу, а бунт, як беззаконня, віднімає її». Для автора записки надання Польщі неза-

лежності є небезпекою для Росії, а незалежні поляки небезпечніші за «Поляків-Росіян» [10].

Упродовж першої третини XIX ст., тобто до польського Листопадового повстання 1830-1831 рр., урядова політика стосовно Правобережної України була спрямована на пошук механізмів забезпечення лояльності польської еліти регіону. На думку В. Венгерської, «польський спадок у випадку Правобережної України зумовив існування перманентного конфлікту інтересів», в основі якого були спільні претензії росіян і поляків на цей регіон із покликанням на історичну спадщину. Вибудовування нового російського імперського простору вимагало «історичної легітимізації та вписування у відповідне історичне поле», що протирічило уявленням поляків про «східні креси» як невід'ємну частину втраченої Батьківщини [11].

Означений «конфлікт інтересів» зумовлював приреченість будь-яких спроб центру забезпечити лояльність і підтримку еліти регіону, коли йшлося про зусилля щодо його інтеграції до загальноімперського простору. Збереження окремих традиційних особливостей адміністративно-правової системи на території Київської, Подільської і Волинської губерній до кінця 1830-х років переслідувало мету – забезпечення лояльності та «вірнопідданства» польського населення [12].

Поразка Листопадового повстання 1830-1831 рр. і викриття діяльності польської конспірації зумовило пошук нової урядової політики. Слід зазначити, що розв'язання «польського питання» мало загальноімперський вимір. Стратегії деполонізації Правобережжя упродовж XIX ст. спиралися на ціннісно-світоглядні засади нової імперської ідеології як синтезу державних і національних інтересів. На думку А. Зоріна, уявлення про зміст державних або національних інтересів мали ситуативний характер, залежно від сенсів, що набували актуальності за певних суспільно-політичних умов [13].

Модернізація російського соціуму зумовила перманентний конфлікт між новою національною ідеологією та традиційними конфесіонально-династичними принципами організації існування імперського простору. Попри вимоги часу російське самодержавство не визнавало за суспільством права на громадянські свободи, на усвідомлення індивідуальної відповідальності та причетності до співучасті в управлінні країною, прагнучи обмежити громадську ініціативу локальним рівнем. Втім влада, прагнучи заручитися підт-

римкою громадськості, коли йшлося про найважливіші стратегії загальнодержавного значення, все ж таки повинна була враховувати суспільні настрої. Часто влада навіть вдавалася до формування відповідної громадської думки [14].

Громадська дискусія стосовно «польського питання» у період між Листопадним 1830-1831 рр. і Січевим 1863-1864 рр. повстаннями точилася навколо політико-правової оцінки статусу Королівства Польського, ситуації у західних губерніях Російської держави, механізмів їхньої інтеграції до імперського простору. Російські інтелектуали – представники різних політико-ідеологічних таборів – у традиціях гердерівської концепції визнавали за поляками право на власну мову, культуру та релігію, навіть певну суверенізацію політичних інститутів і правової системи на теренах Королівства. М. Погодін у середині 50-х років XIX ст. закликав: «Дайте їй особливе, власне управління. Залишаючись у нероздільному володінні з імперією Російською, під скіпетром одного з нею Государя, з його намісником, нехай управляється Польща сама собою, як їй до вподоби, відповідно з її історією, релігією, народним характером, реальними обставинами» [15].

Водночас, коли йшлося про західні губернії Російської імперії, представники усіх напрямків громадської думки визнавали, що ці терени «руськіє» і підлягають остаточному «обрусенню» [16].

Свідченням того, що будь-які спроби поляків Правобережжя реалізувати свої національно-культурні права були приречені є листування Київського Військового, Подільського і Волинського Генерал-Губернатора І. Васильчикова з Міністерством народної освіти стосовно надання дозволу поміщику М. Грабовському видавати у Києві польськомовний журнал «*Kurier Kijowsko-podolsko-wołyński. Pismo miescowe przemysłowe, gospodarskie i literackie*». У своєму зверненні до офіційних органів видавці підкреслювали лояльний характер майбутнього видання, його практичну спрямованість на розв'язання завдань крайового життя: «поки край цей не отримає гласності та засобів до виразності, до тих пір він не зможе дійти до самопізнання, не буде в змозі судити про самого себе. Це є незаперечним доказом необхідності місцевих періодичних видань», журнал «повинний стати хронікою щоденного життя нашого краю» [17].

Незважаючи на цілком лояльну програму

майбутнього журналу, представлену її видавцями на розгляд відповідних офіційних установ, влада, побоюючись зміцнення польських впливів у регіоні – «...відомо вже про наміри поляків у західних губерніях поширити у простому класі народу свої впливи та вкорінити у тому польський елемент шляхом поширення польської грамотності» – заборонила видання [18].

Слід зауважити, що ставлення російської громадськості до суспільної діяльності поляків, як і до «польського питання» у цілому, зазнало еволюції, головним чинником якої стала націоналізація російської самосвідомості. Каталізаторами цих процесів виступили поразка Росії у Кримській війні 1853-1856 рр. та реформи Олександра II.

Польське Січеве повстання 1863-1864 рр. стало випробуванням потужностей істеблішменту у питанні мобілізації російської громадськості й об'єднання із владою проти «польської інтриги». Як стверджує Ю. Земський, ця мобілізація була проведена доволі успішно: «Вступивши на шлях націоналізації, імперська влада досить швидко й успішно почала підпорядковувати собі російську громадськість. Власне, освічена громадськість, яка щойно мала так багато претензій до імперської влади, усі їх ніби забула, пробачила, зняла з розгляду, бо імперія «заговорила» з російською громадськістю мовою «Вітчизни, яка в небезпеці», імперія апелювала до патріотичних почуттів росіян і цим самим внесла розкол у єдність громадянського руху у Росії. Російській владі словами та діями «пронародно»-російського забарвлення вдалося прихилити на свій бік російську громадськість, а далі й очолити її. Таким чином, націоналізація росіян із громадянської трансформувалася в імперську» [19].

Одним із механізмів проімперської націоналізації росіян стала політика демонізації поляків, механізми якої ґрунтовно проаналізовані у дослідженні Н. Сабадаш. Авторка стверджує, що державницька позиція щодо «польського питання», перебіг Листопадового повстання та російсько-польської війни 1830-1831 рр. широко висвітлювалися у періодиці. За результатами ознайомлення з офіційними документами (маніфестами, відозвами, указами тощо), а також листування та перекладних статей дослідниця дійшла висновку про тематичну та мотиваційну тотожність друкованих матеріалів. Якщо спочатку в інформаційний простір впроваджувалася думка, що повстання – це «мерзенний бунт, змо-

ва, заколот», розпочатий купкою «легковажних юнаків», згодом, «у міру приєднання до повсталих все більшої частини польських військ саме повстання вже не могло бути названо місцевим бунтом проти влади. Польський народ був представлений як такий, що помиляється, обманутий і навіть заляканий» [20].

Дослідниця дійшла висновку, що за допомогою визначеної фразеології забезпечувалася однорідність інформаційного простору. Весь друкований матеріал та оцінки перебували у межах антитези «свій – чужий». Польський табір і його представники, тобто «чужі», оцінювалися негативно. Все, пов'язане із семантичним полем «свій», отримувало позитивну оцінку [21].

У публічному просторі поширюється образ поляка як підступного, улесливого, самозакоханого «ворога», який заважає проведенню прогресивних реформ», зініційованих урядом і турботою царя про «свій народ» у «нашій Вітчизні». Характеризуючи технології формування громадської думки, її націоналізації та згуртування навколо урядової політики, Ю. Земський зазначає: «Отже, ворога визначено, вся пропаганда запрацювала проти нього, і вже неважливо було, чому він невдоволений, і чого він хотів, важливо, що «все суспільство», очолене владою, в єдиному пориві мобілізувалося на боротьбу... продовжував діяти впроваджений із 60-х рр. XIX ст. принцип – імперія націоналізувала свідомість «справжніх руських» для боротьби із ворогами «Вітчизни» – імперії [22].

Скориставшись досвідом мобілізації громадської думки періоду Листопадового повстання 1830-1831 рр. влада згодом неодноразово застосовувала випробувані механізми для згуртування громадськості навколо урядової політики стосовно «польського питання». Важлива роль у цьому відводилася полеміці на шпальтах періодичних видань. Так, у 1843 р. у варшавській газеті «*Dziennik Krajowy*» вийшла критична стаття, присвячена аналізу праць М. Грабовського «Літературна кореспонденція» та 2-го тому «Мішаніни» Г. Ржевського, виданих у Вільно. Автор критики розмежовує завдання газетних і політико-літературних журнальних публікацій. Він зауважує, що газетні видання повинні інформувати маси, бути зрозумілими та правдивими. Водночас автори політико-літературних журналів покликані формувати громадську думку: якщо твір «гідний уваги, слід звернути на нього увагу публіки», якщо твір видатний,

– «підготувати для нього могутніми, але простими словами» доступ до простих людей і «голосним схваленням провести до сердець мас», але у випадку шкідливості, «отруйності» висловлюваної думки, слід «висловлюваннями відрази, презирства» запобігти поширенню її, «щоби не отруїла спокій голови та серця» [23].

Автор «*Dziennika Krajowego*» засудив М. Грабовського та Г. Ржевського за угодовську позицію стосовно Санкт-Петербурга, за зраду національних інтересів [24].

Останню крапку у полеміці довкола видань М. Грабовського та Г. Ржевського поставило втручання офіційних органів і заборона видання «*Dziennika Krajowego*» через звинувачення видавців у прихильності до «польської справи» та «намірах догодити полонізму» [25].

Підсумовуючи результативність урядових стратегій «деполонізації», Л. Горизонтов відзначає: «найважливішими критеріями ефективності політики у польському питанні були... її здатність сприяти вирішенню загальноімперських проблем і рівень відповідності об'єктивним історичним процесам. В обох відношеннях слід констатувати переважно негативний досвід» [26].

Отже, можемо зробити висновок, що використання імперським істеблішментом публічного простору для легітимізації урядової політики у «польському питанні» упродовж XIX ст. відбувалося у контексті націоналізації громадської свідомості росіян. Залучення інтелектуалів і громадськості для обґрунтування стратегій деполонізації західних регіонів Російської держави сприяло формуванню ціннісно-світоглядних засад нової національно-імперської ідеології.

Розбудова державних інститутів відповідно до вимог часу, трансформація імперського публічного простору вимагали ширшої підтримки з боку освічених верств суспільства. Упродовж 50-х – 60-х років XIX ст. відбулася еволюція суспільно-політичної та громадської думки стосовно «польського питання», зумовлена застосуванням владою нових стратегій у сфері публічної комунікації. Вдаючись до технологій демонізації поляків, перетворення їх на внутрішніх ворогів Вітчизни й актуалізації патріотичних настроїв громадськості, Санкт-Петербург сформував сприятливе середовище для реалізації урядових програм остаточної інтеграції західних регіонів до імперського простору та знищення залишків суверенітету Королівства Польського

після придушення Січневого повстання 1863-1864 рр. У результаті реалізації цієї політики громадський рух, спрямований на збереження національної та соціокультурної ідентичності поляків у Російській імперії, опинився поза межами легальної суспільної діяльності, що негативно вплинуло на процеси польського націотворення модерної доби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.): Монография / Л.Е. Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – С. 218-219.
2. Малютин Г.А. «Польский вопрос» в русской общественно-политической мысли в 1830-е – нач. 60-х гг. Автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.02 – отечественная история / Г.А. Малютин. – М., 2013. – 33 с.
3. Кудряшев В.Н. Национальный вопрос в общественно-политической мысли России второй половины XIX века: Автореф. дис... докт. ист. наук: 07.00.02 – отечественная история / В.Н. Кудряшев. – Томск, 2013. – 46 с.
4. Сабадаш Н.П. Польская тема в русской литературе Николаевской эпохи (1826-1855 гг.): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература / Н.П. Сабадаш. – М., 2015. – 26 с.
5. Земський Ю.С. Польська, російська та українська еліта в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст.: Монографія / Ю.С. Земський. – Хмельницький: Б.в., 2011. – 350 с., іл.
6. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 248 с.
7. Зорин А. Кормя двуглавого орла... Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII – первой трети XIX века: Монография / Андрей Зорин. – М.: Новое лите-

ратурное обозрение, 2001. – 416 с.

8. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.): Монография / Л.Е. Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.

9. Западные окраины Российской империи: Монография / Л.А. Бережная, О.В. Будницкий, М.Д. Долбилов и др. [под ред. А.И. Миллера]. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с., ил.

10. Карамзин Н.М. Мнение русского гражданина / Н.М. Карамзин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dugwardru/library/karamzin/karamzin_mnenie_russkogo_grajdanina.html

11. Венгерська В.О. Українські проекти та націєтворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець XVIII – початок XX ст.): Монографія / Вікторія Венгерська. – Житомир: ПП Євенок О.О., 2013. – С. 57-58.

12. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), КМФ № 12, оп.1, спр.22, арк.Зв.

13. Зорин А. Указ. раб. – С. 29-30.

14. Земський Ю.С. Вказ. пр. – С. 185-186.

15. Погодин М.П. Избранные труды / М.П. Погодин; [сост., авторы вступ. ст. и коммент. А.А. Ширинянец, К.В. Рясенцев; подготовка текстов А.А. Ширинянец, К.В. Рясенцев, Е.П. Харченко]. – М.: РОССПЭН, 2010. – С. 332.

16. Малютин Г.А. Указ. раб. – С. 22-23.

17. ЦДАК України, ф.442, оп.809, спр.133, арк.2-2зв.

18. Там само, арк.8-9.

19. Земський Ю.С. Польська, російська та українська еліта в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст. – С.188.

20. Сабадаш Н.П. Указ. раб. – С. 10.

21. Там само.

22. Земський Ю.С. Вказ. пр. – С. 188.

23. ЦДАК України, ф.442, оп.793, спр.142, арк.9-9зв.

24. Там само, арк.10.

25. Там само, арк.14.

26. Горизонтов Л.Е. Указ. раб. – С. 217.

Громакова Наталя «Польське питання» у російському публічному просторі XIX ст.

У статті проаналізовано російські імперські стратегії використання публічного простору для легітимізації урядової політики у «польському питанні» упродовж XIX ст. Автором досліджено технології формування громадської думки, визначено ціннісно-світоглядні та практичні механізми взаємодії істеблішменту з російською громадськістю при реалізації стратегій деполонізації західних регіонів Російської імперії, зокрема Правобережної України. Автор дійшов висновку, що ця взаємодія сприяла формуванню нової національно-імперської ідеології, що базувалася на визнанні неподільності й історичності кордонів Російської держави, апелюванні до патріотичних почуттів громадськості в умовах активізації польського національно-культурного і суспільного руху.

Ключові слова: публічний простір, громадськість, «польське питання», деполонізація, публічна комунікація, урядова стратегія

Громакова Наталья «Польский вопрос» в российском публичном пространстве XIX в.

В статье проанализированы российские имперские стратегии использования публичного пространства для легитимизации правительственной политики в «польском вопросе» в течение XIX в. Автором исследованы технологии формирования общественного мнения, определены ценностно-мировоззренческие и практические механизмы взаимодействия истеблишмента с российской общественностью при реализации стратегий деполонизации западных регионов Российской империи, в том числе Правобережной Украины. Автор пришел к выводу, что это взаимодействие способствовало формированию новой национально-имперской идеологии, базировавшейся на признании неделимости и историчности границ Российского государства, апеллировании к патриотическим чувствам общественности в условиях активизации польского национально-культурного и общественного движения.

Ключевые слова: публичное пространство, общественность, «польский вопрос», деполонизация, публичная коммуникация, правительственная стратегия

Gromakova Natalya «Polish question» in Russia's public space of the nineteenth century

The article analyzes the Russian imperial strategy of using public space to legitimize the government's policy at the «Polish question» during the nineteenth century. The author researched public opinion's technologies, value-defined ideological and practical mechanisms of establishment's interaction with the Russian public in the destruction of Polish influences at western regions of the Empire, including the Right-Bank Ukraine. The author concludes that this interaction contributed to the formation of a new national-imperial ideology, based on the recognition of the indivisibility and the historicity of the of Russian state's borders. The government has appealing to public's patriotic feelings in case of strengthening of Polish national cultural and social movement.

The Russia's administration applies at first time a strategy of using public communication as a means of shaping public opinion and therefore tolerance mechanism of government policy in the «Polish question». Resorting to the technology of transformation the Poles into internal enemies of the Motherland and updating the patriotic sentiments of the public, St. Petersburg formed a favorable

environment for the implementation of government programs of definitive integration of the western regions into imperial space and destroy the remnants of the sovereignty of the Kingdom of Poland after suppression of Insurrection of 1863-1864. As a result of this policy social movement aimed at preserving the national and socio-cultural identity of the Poles in the Russian Empire, was outside the legal public activity that adversely affected the Polish nation-building processes of the modern era

Keywords: *public space, public, «Polish question», «depolonizatsiya», public communication, government strategy*

Рецензенти:

Тробські Мацей, доктор габілітований, професор

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 15.06.2016 р.